CZU:811.135.1’373.7
https://doi.org/10.52505/lecturi.2023.06.11

VALENȚE SEMANTICO-STILISTICE ALE VERBULUI *A MÂNCA* ÎN UNELE EXPRESII FRAZEOLOGICE ROMÂNEȘTI

Inga DRUȚĂ

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-6180-653X

Rezumat. *Punctul de plecare al expresiilor tratate în comunicare este verbul polisemantic* a mânca*, nucleu care generează multiple construcții fixe de o plasticitate deosebită în limba română. Se va contura un microunivers de reprezentări figurate ale mentalului popular axate pe verbul* a mânca*. Motivația expresivității unor idiotisme românești se va căuta în concretul unor lucruri, activități și practici, dincolo de imaginea sublimată sau metamorfozată din contemporaneitate, demers care impune analiza mărcilor arhaice ale limbii, a efectelor elipsei și substituirii de termeni, contextului, contaminării sau interferenței. Se va face distincție între expresiile de tipul „imaginare” și cele reprezentând „copii ale realității”, care ilustrează aspecte autohtone ale mentalităților și manifestărilor în planul vieții social-culturale și al spiritualității. Cercetarea originii unor expresii frazeologice se încadrează în istoria limbii, a diferitelor elemente și structuri ale vocabularului acesteia.*

Cuvinte-cheie*: expresie frazeologică, idiotism, valență semantică, valență stilistică, motivație.*

Semantic-Stylistic Valences of the Verb *to eat* in some Romanian Phraseological Expressions

Abstract. *The starting point of the expressions treated in communication is the polysemantic verb* to eat*, the core of which generates multiple fixed constructions of particular plasticity in the Romanian language. A microuniverse of figurative representations of the popular mind focused on the verb* to eat *will be outlined. The motivation of the expressiveness of some Romanian idiocies will be sought in the concrete of some things, activities and practices, beyond the sublimated or metamorphosed image from contemporaneity, an approach that requires the analysis of the archaic marks of the language, the effects of ellipsis and the substitution of terms, of the context, of contamination or interference. A distinction will be made between expressions of the „imaginary” type and those representing „copies of reality”, which illustrate autochthonous aspects of mentalities and manifestations in terms of social-cultural life and spirituality. The research of the origin of some phraseological expressions is part of the history of the language, of the various elements and structures of its vocabulary.*

Keywords*: phraseological expression, idiocy, semantic valence, stylistic valence, motivation.*

Cercetarea originii și semnificației unor expresii frazeologice se încadrează în istoria limbii, a diferitelor elemente și structuri ale vocabularului acesteia. În lucrare, ne vom referi la accepția frazeologismelor de expresii idiomatice sau idiotisme: structuri complexe, specifice unui anumit idiom (limbă, dialect sau grai), care amintesc, prin întindere, de cele mai multe ori, de aspectul unei propoziții sau al unei fraze foarte sudate și care, datorită înțelesului figurat al întregii structuri, nu pot fi traduse cuvânt cu cuvânt în alte limbi decât prin perifraze aproximative (DTL, 1998). Altfel spus, o expresie idiomatică este o îmbinare stabilă de cuvinte, alcătuită din minimum două noțiuni, care are un sens unitar ce nu este dat de suma sensurilor cuvintelor componente (*la spartul târgului*, *a-i cânta cucul în pungă*). Idiotismele au un înalt grad de sudură, de contopire semantică şi structurală: *a face cu ou și cu oțet* (nu se poate înlocui cu „a face cu ou și cu ulei"), *a(-şi) lua câmpii* (nu se poate înlocui cu „a-și lua câmpiile"). Cercetătorul Cristinel Munteanu numește expresiile idiomatice frazeologisme expresive (2006).

În ceea ce privește frazeologia, Eugeniu Coșeriu a identificat-o cu discursul repetat (1996, p. 36). Prin discurs repetat se înțelege „tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»". Astfel, „textul" rezultat (discursul) se constituie adesea prin înglobarea discursului repetat în tehnica liberă a discursului, la fel ca un „colaj" (2000, p. 259). Ca „specii" ale discursului repetat, E. Coșeriu include citatele („ca repetare a unor fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare"), proverbele, locuțiunile fixe, formulele de comparație și diferite alte expresii (*ibidem*, p. 259-262).

Potrivit lui Stelian Dumistrăcel, în abordarea expresiilor idiomatice se impune distincția între expresiile de tipul „imaginare" și cele reprezentând „copii ale realității", care ilustrează aspecte autohtone ale mentalităților și manifestărilor în planul vieții social-culturale și al spiritualității (2001, p. 16-17).

Verbul polisemantic *a mânca* este un nucleu care coagulează numeroase expresii frazeologice de o plasticitate deosebită în limba română, având diverse valențe semantice și stilistice. Construcțiile fixe conturează un microunivers de reprezentări figurate ale mentalului popular axate pe verbul *a mânca*. Motivația expresivității unor idiotisme românești se află în concretul unor lucruri, activități și practici, dincolo de imaginea sublimată sau metamorfozată din contemporaneitate, demers care impune analiza mărcilor arhaice ale limbii, a efectelor elipsei și substituirii de termeni, contextului, contaminării sau interferenței.

Sensul de bază al verbului *a mânca* este „a mesteca în gură și a înghiți pentru a-și potoli foamea; a consuma, a se hrăni” (MDA), sens actualizat în expresiile *a mânca ca în târgul* (sau *ca în satul*) *lui Cremene* (sau *ca în codru*) „a mânca fără socoteală”, *a mânca cât* (sau *ca*) *un lup* (sau *cât patru, cât șapte, cât un turc din cei calici, ca o căpușă, ca o lăcustă, ca un popă, ca diacul la pomene, de parcă n-a văzut fir verde*) „a mânca mult și cu lăcomie”, *a mânca ca o pasăre* (sau *ca o vrabie*) „a mânca puțin”. În construcția *a avea ce mânca* verbul-nucleu exprimă semnificația de existență, mijloace materiale necesare vieții: „a avea din ce trăi”, semnificație extinsă apoi în *a mânca o (bucată de) pâine* „a se întreține de pe urma unei ocupații, a unei slujbe”, *a mânca pâinea cuiva* „a fi în slujba cuiva”, *a mânca de-a gata* „a profita de munca altuia”. *(Parcă) a mâncat laur* se spune despre cineva care (parcă) și-a pierdut mințile, expresia sinonimă fiind *a mânca ceapa ciorii* „a înnebuni, a se sminti”, semnificația verbului *a mânca* fiind aici „a consuma”, ca și în frazeologismele expresive *a-i mânca cuiva colacii* (sau *coliva*) „a vedea mort pe cineva”, *a mânca pâinea* (sau *pâinea și sarea, pita*) *cuiva* „a fi găzduit, întreținut de cineva”, *a fi mâncat pâine* (sau *pită*) *din multe cuptoare* sau *a fi mâncat (mai) multe pești* (sau *mai mulți crăciuni decât cineva*) „a fi mai bătrân”, *a mânca singur bucatele și a lăsa altora zeama* „a trage singur foloasele”, *a crede că tot ce zboară se mănâncă* „a fi naiv, credul; a-și face iluzii”, *și-a trăit traiul, și-a mâncat mălaiul*. Expresiile menționate reprezintă „copii ale realității”, generalizate prin înțelepciunea populară.

În alte idiotisme, numite „imaginare”, verbul *a mânca* este utilizat cu sens figurat: *iarna n-o mănâncă lupul* „iarna nu dispare (și va reveni)”, *a mânca foc pentru cineva* „a face orice pentru a fi de folos cuiva”, *a mânca lut și pământ* „a tăgădui cu încăpățânare”, *a mânca piatră* „a răzbi toate greutățile”, *a mânca cartea* „a învăța bine și cu ambiție”. În construcțiile *a mânca* (cuiva sau *a-și mânca* cu cineva sau cu ceva) *viața* (sau *zilele, tinerețile* etc.) „a(-și) irosi, a(-și) distruge viața, tinerețea etc.”, *a-i mânca sufletul* (cuiva) „a supăra, a necăji, a chinui (pe cineva) peste măsură”, *a-și mânca credința* (sau *omenia*, *lefteria*) „a-și pierde prestigiul, cinstea, creditul”, verbul *a mânca* are semnificația „a distruge, a nimici”. Frazeologismele expresive *a mânca* (pe cineva) *din ochi* „a privi (pe cineva) cu mare plăcere sau cu mare dragoste; a privi (pe cineva) foarte insistent și drăgăstos”, *să-l* (sau *s-o*) *mănânci din ochi (nu alta)* – se spune despre o persoană frumoasă, atrăgătoare, iubită, *a mânca* (ceva) *cu ochii* „a se uita cu mare poftă (la ceva)” sugerează semnificația „a ispiti”.

Expresiile *a mânca bătaie* (sau *trânteală, chelfăneală* etc.) „a fi bătut de cineva; *p. ext.* a fi învins (într-o luptă, într-o competiție, la un joc de societate etc.)” și *a mânca (o) săpuneală* (sau *papară*) „a fi (aspru) certat” actualizează semnificația „a îndura, a pătimi”.

Semnificația „a produce senzație de mâncărime, însoțită de nevoia de a se scărpina” este prezentă în idiotismele *a-l mânca* (pe cineva) *spinarea* (sau *pielea)* „a se comporta ca și cum ar vrea să fie bătut”, *a-l mânca* (pe cineva) *palma* (sau *palmele)* „a fi dornic, a avea chef să bată pe cineva”, (în superstiții) *a-l mânca* (pe cineva) *palma dreaptă* „a avea o senzație de mâncărime în palma dreaptă, semn că va trebui să dea o sumă de bani”, *a-l mânca* (pe cineva) *palma stângă* „a avea o senzație de mâncărime în palma stângă, semn că va primi o sumă de bani”, *a-l mânca* (pe cineva) *tălpile* „a nu avea astâmpăr să stea într-un loc, a fi nerăbdător să plece”, *a-l mânca* (pe cineva) *să...* „a simți impulsul, îndemnul irezistibil să… a fi tentat să…”.

O altă semnificație a verbului *a mânca* se înregistrează în frazeologismul expresiv *Târșorul te mănâncă!* „vei fi închis, vei sta la închisoare”, semnalat de Stelian Dumistrăcel în lucrarea *Până-n pânzele albe. Dicționar de expresii românești* (2001), pe care l-a întâlnit în operele lui Anton Bacalbașa și care nu este atestat de DLR: „a face să dispară; a nimici, a distruge”. Iată contextele în care apare construcția: „– Nu vorbi! Am să te dau în judecată pentru părăsirea postului în fața inamicului… *Târșoru te mănâncă* de-acuma!” (*Contrabanda*, în vol. *Moș Teacă*, 1893); „– Patru zile pluton de pedeapsă! strigă Moș Teacă. Insulta supiriorului (sic! – n.n.) în timp de pace! *Târșoru te mănâncă*, leat!” (*La teatru*, în același volum) (apud Dumistrăcel, 2001, p. 408). În lucrarea menționată, profesorul ieșean analizează termenul *Târșor* și ajunge la concluzia că acesta nu are legătură cu multiplele semnificații ale cuvântului *târș*: „copac pipernicit”; „tufă (crescută între rădăcini și cioturi)”; „pădure tânără”; „creangă rămuroasă pe care se scoate fânul din locurile neaccesibile pentru car sau căruță”; „mătură mare de nuiele sau de mărăcini, folosită la măturatul curților sau al străzilor”; „bucată de lemn tăiată dintr-un trunchi de copac” ș.a., ci reprezintă toponimul Târgșor de lângă Ploiești: „Dacă datele metalingvistice trecute în revistă îndreptățesc ipoteza că enunțul «târșorul te mănâncă» trimite la o închisoare (militară), evoluția fonetică *târgușor → târgșor → târșor* permite considerarea unui asemenea stabiliment la fosta Mănăstire Turnu, de la Târgșor (localitate în care, din 1950, funcționează o închisoare pentru femei; după relatarea (…) fostei directoare, mai înainte închisoarea era destinată polițiștilor condamnați). Căci varianta «populară» a oiconimului avut în vedere, *Târșor*, pentru «înfloritorul centru politic și comercial din secolele al XV-lea – al XVI-lea», apare chiar în titlul unui articol semnat de C.C. Giurescu: *O biserică a lui Vlad Țepeș la Târșor* (în «Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice», XVII, 1924, p. 74-75)(…)”(*ibidem*, p. 411). Sensul semnalat al verbului *a mânca* din expresia idiomatică *Târșorul te mănâncă!* este înregistrat în contexte comparabile numai din vorbirea curentă și care apar la diverși scriitori: „pușcăria te mănâncă”,

„o să-l mănânce ocna”, „mânca-te-ar mănăstirea” – în ultimul caz este vorba despre femei (*ibidem*).

Aceeași semnificație a verbului *a mânca* – „a distruge, a nimici” – este prezentă în expresia frazeologică *a mânca capul* (cuiva), atestată la Miron Costin și la Ion Neculce: logofătul Șerban Cantacuzino „avè mulți și mari neprieteni la Duca-Vodă de sta în tot ceasul *să-i mănânce capul*” (*Letopiseț*, VII). Construcția este în relație cu formulele *a face cuiva de cap*, *a pune capul cuiva* „a-i face de petrecanie”, fiind sinonimă cu formula fixă *a mânca pe cineva fript* (sau *de viu*).

În construcția *a mânca pe cineva* (rar, *din cineva*), sensul verbului-nucleu este „a jecmăni, a păgubi”: „De mult *te mănâncă* megieșii și neamurile” (Zaharia Stancu, *Desculț*, p. 27); „Cum, și tu *ai să mănânci din noi*?” (Vasile Alecsandri, T. I, *Sânziana și Pepelea*, p. 448).

Un frazeologism expresiv insolit este *a mânca (a gusta, a ști) moarea cuiva* „a cunoaște firea cuiva”, atestat la Ion Creangă: „Nu știi cine-i mămuca, *n-ai mâncat* niciodată *din moarea ei*” (*Soacra cu trei nurori*, 1875); „pare-mi-se că *știi tu moarea mea…*” (*Amintiri* IV, după 1881). Pentru a decoda corect idiotismul, se impune clarificarea sensului lexemului *moare*. În dicționarele de referință ale limbii române (DEX, MDA), *moare* este înregistrat cu semnificația sa de bază „apă cu sare sau cu oțet (folosită la conservarea legumelor); saramură; *spec.* zeamă de varză” și cu sensul figurat „fel de a fi al cuiva; fire, temperament, caracter”. Lazăr Șăineanu inventariază cuvântul cu sensurile „zeamă de murături” și „*fig.* acrime”, sensul figurat fiind ilustrat prin enunțul citat mai sus din *Soacra cu trei nurori* (Șăineanu). I.-A. Candrea explică lexemul *moare*, în accepția sa figurată, prin „fire rea, năravcare inspiră teamă; arțag; efectul răutății, supărării, necazului” (CADE). În această ordine de idei, Stelian Dumistrăcel susține: „Așadar, putem accepta ipoteza existenței, în limba română veche, a două cuvinte *moare*, unul (< lat. *morem*) numind «firea, caracterul», iar celălalt (< lat. *muria*) având accepțiunea «zeamă în care se murează varza» (…), cuvinte a căror «întâlnire» a dus la ieșirea din circulație a primului, nu fără a fi lăsat urme asupra semnificației celui de al doilea, păstrat (…) numai în graiurile nordice (…). Pe această nouă bază, s-a putut produce o «remotivare» semantică a cuvântului *moare*; pornind de la gustul lichidului în care se conservă varza, al cărui dozaj în ceea ce privește sarea, ca și plantele și rădăcinoasele ce se pun în vas (…), hotărăște și gustul verzei murate (mai acră sau mai puțin acră etc.), sensul «fire» a evoluat spre «fire rea, arțag». (…) Prin urmare, despre cine a trăit în vecinătatea cuiva, adică s-a obișnuit cu manifestările, eventual cu «toanele» acestuia, se poate spune că îi cunoaște felul de a fi, îi știe *moarea* și, de aici, prin atracția celuilalt cuvânt, că *i-a mâncat moarea*” (Dumistrăcel, 2002, p. 244).

În expresia *a mânca banii cu lingura* „a cheltui prea mult, a fi risipitor” sensul

verbului *a mânca* este „a irosi”, pe când în idiotismul *a mânca rușinea cu lingura* „a se face de râs din plin” acesta este „a pătimi, a îndura”. Subiectul rușinii în plan social a fost ilustrat de Liviu Rebreanu, în *Ion*; capitolul V din partea I a romanului se intitulează chiar *Ruşinea*: „are să mănânce și el rușinea cu lingura”; „să nu se întâmple să nască Ana și pe urmă să înghită toți rușinea cu pumnii”. Imaginea trăirii mocnite, solitare (vezi și *a înghiți o rușine*, la Ispirescu, sau *a păpa ruşinea*, familiar) este astfel proiectată în social (*ibidem*, p. 364).

În unele situații, sensul unității frazeologice se modifică în funcție de faptul dacă substantivul alăturat verbului-nucleu *a mânca* este articulat sau nu. Astfel, *a mânca borş* (sau *praz*, *haram*, *rahat*, *ciuperci*) înseamnă „a minți”, pe când *a mânca borşul* (sau *asmațuchi*, *calupul*, *lumânarea*, *schimbeaua*, *şofranul*) *cuiva* înseamnă „a se păcăli”.

Prin urmare, verbul polisemantic *a mânca* este un nucleu generator de diverse expresii idiomatice în limba română, cu punctul de plecare atât de la sensul său de bază, cât și de la unele sensuri figurate. Unele construcții reprezintă „copii ale realității”, sintetizate de-a lungul vremii de mentalul popular, altele sunt imaginare.

Resurse bibliografice:

1. COŞERIU, Eugeniu. *Lingvistica integrală* (interviu cu Eugeniu Coşeriu realizat de Nicolae Saramandu). Bucureşti: Editura Fundaţiei Culturale Române, 1996, 184 p.

2. COŞERIU, Eugeniu. *Lecţii de lingvistică generală*. Chişinău: Editura ARC, 2000, 302 p.

3. DUMISTRĂCEL, Stelian. *Până-n pânzele albe. Dicționar de expresii românești*. Iași: Institutul European, 2001, 536 p.

4. MUNTEANU, Cristinel. *Tehnica utilizării frazeologismelor expresive*. În: *Limba română*. 2006, nr. 7-9 (133), p. 150-158.

Dicționare

CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu. *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. București: Cartea Românească, 1926–1931.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Univers Enciclopedic Gold, 2009.

DLR = *Dicționar al limbii române (Dicționarul Academiei)*. București: Academia Română, 1913–2010.

DTL 1998 = Gheorghe Constantinescu-Dobridor. *Dicționar de termeni lingvistici*. București: Teora, 1998.

MDA = *Micul dicționar academic* (ediția a II-a). București: Univers Enciclopedic,

2010.

Șăineanu = Lazăr Șăineanu. *Dicționar universal al limbei române* (ediția a VI-a), 1929.

Notă: Articol elaborat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene.*